

de schouw

vereniging 'vrienden van de hoge veluwe'

Nr. 3 - 1986

herfstschauw 1986

33e jaargang nr. 3

21 september 1986

INHOUD

- 41 Korhoenders in een veranderend landschap — Freek Niewold, R.I.N.
- 46 Hazelaar — Joop Comijs
- 47 Machtsvertoon — Y.M.E. Arentzen
- 48 De „Dennescheerders” werken weer
- 49 De Hoge Veluwe het jaar door — Lize Sagel
- 54 Tussentijdse resultaten van de inventarisatie van toetssoorten in het Park „De Hoge Veluwe” — Henk van Wezel
- 57 Planten op De Hoge Veluwe — J.L. Ebregt
- 59 Herfst Hoge Veluwedag
- 60 Werkgroep Geschiedenis! — J.K. van der Weel
- Bomen planten op de Hoge Veluwe — M. Pronk
- Oudejaarswandeling 1986 — W. Ebregt-van Riemsdijk

de schouw

Orgaan van de Vereniging „Vrienden van De Hoge Veluwe”

Eindredactie:

Mr. G.A. Derkzen, Fred. Hendriklaan 30, 1411 GA Naarden, tel. 02159-47730

W. Hendriks, Arnhemsestraatweg 195, 6991 AL Rheden, tel. 08309-2459

H. Siepel, W. van Noortstraat 120, 3514 GH Utrecht, tel. 030-731314

Alle correspondentie betreffende De Schouw (met uitzondering van adreswijzigingen, aanmeldingen etc. zie voorlaatste bladzijde) richten aan:

Redactiesecretariaat De Schouw:

Mr. G.A. Derkzen, Fred. Hendriklaan 30, 1411 GA Naarden.

Inzenden kopij:

vóór 15 februari, 15 mei, 15 augustus en 15 november.

Contactadressen van de vereniging:

Werkgroep De Dennescheerders:

M. Pronk, Diamantstraat 20, 7314 HP Apeldoorn, tel. 055-552393

Bezetting De Aanschouw:

Mevrouw B. Wit-van Koetsveld, Graaf Janlaan 11, 3708 GH Zeist, tel. 03404-14165

Aanmelden nieuwe gidsen:

Mevrouw D. Bruyn-Huurman, Kapelleboom 75, 6865 AX Doorwerth, tel. 085-334224

Plantenwerkgroep:

D.G. Kon, Schubertlaan 11, 6815 HH Arnhem, tel. 085-426807

Overname uit de inhoud van dit tijdschrift is alleen toegestaan met toestemming van de redactie en onder vermelding van de bron.

Foto omslag: Korhoen — J. v. Osch, Rijksinstituut voor Natuurbeheer

Korhoenders in een veranderend landschap

Freek Niewold, Rijksinstituut voor Natuurbeheer

De ontwikkelingen in het verleden

Van oudsher moeten korhoenders (*Tetrao tetrix*, orde ruigpoothoenders) zeker vanaf het Mesolithicum (10000-5000v.C.) in onze streken hebben geleefd. In de late middeleeuwen worden ze, ook in het westen van het land, in de eerste geschriften over jacht en jachtrechten al genoemd. Volgens de vele plaatselijke jachtverordeningen hebben de korhoenders de mensen sterk aangesproken en moeten er jaren en perioden met grotere en kleinere aantallen geweest zijn. In Drenthe bijvoorbeeld mocht er elk vierde jaar niet op worden gejaagd.

Van de boekweitcultuur op de hoogvenen hebben de korhoenders indertijd dankbaar gebruik gemaakt, want de droge heidevelden werden in de negentiende eeuw in toenemende mate ongeschikt als gevolg van een steeds intensiever gebruik (begrazing, maaien en plaggen). Aan het einde van die eeuw keerden ze althans in Noord-Nederland weer terug naar de heidevelden toen de boekweitcultuur werd beëindigd en de schaphouderij verdwenen was. In de daaropvolgende periode tot ongeveer 1930 profiteerden ze van het door ontginning ontstane kleinschalige afwisselende landschap met heide- en hoogveenrestanten tussen de weiden en akkers. Bovendien konden de aantallen zich enorm uitbreiden na de inzaai of aanplant van grote boscomplexen, waarbij zelfs schade aan de jonge dennenopstanden werd toegebracht. Voor het laatst heeft zich dit in het begin van de jaren vijftig nog voorgedaan op de Sallandse Heuvelrug. Bij het hoger worden van de bomen verdwenen de korhoenders echter spoedig weer.

Sindsdien verminderde het bestand aan korhoenders geleidelijk door verdere ontginningen van de nog resterende heide- en veengebieden. Het rigoureuze maaien van heidevelden in de periode van 1940-1945 ten behoeve van camouflage doeleinden had nog een extra nadelig effect. Het vervolgens door Eygenraam gesignaleerde plaatselijke herstel van de populaties bleek, gelet op de verdere landelijke ontwikkelingen (fig. 1),

meer een gevolg van de zich herstellende heidevegetatie dan van de door hem geïntroduceerde heidebeheersmaatregelen. De grote ontginningen waren inmiddels verleden tijd toen de inventarisaties vanaf de beginjaren zeventig een versnelde achteruitgang lieten zien. Ons cultuurlandschap kwam onder de druk van de moderne landbouw met zijn genoegzaam bekende ontwikkelingen.

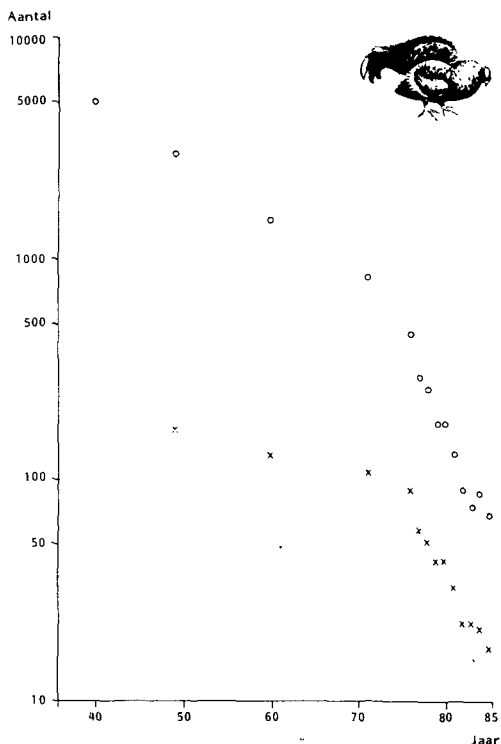

Fig. 1. Aantal geschatte en getelde korhanen in Nederland (O) (vanaf 1975 in het voorjaar) en het aantal populaties (X).

Op de heide- en hoogveenrestanten deden zich in dezelfde periode eveneens een aantal veranderingen voor onder invloed van externe milieufactoren en het achterwege blijven van menselijk gebruik. De gevolgen waren o.a. het dichtgroeien met bomen, het vergrassen en verdrogen.

Daarnaast veranderde het patroon van de vegetatie door de beheersmaatregelen. De voorgestelde verjonging van heidevegetaties door middel van het jaarlijks branden of maaien van kleine perceeltjes om mede de diversiteit in structuur te bevorderen, werd in de praktijk van het beheer op vele heideterreinen verkeer beoordeeld. De maatregelen kregen een grootschalig karakter waarbij vaak gestreefd werd naar voortdurende verjonging (omlooptijd 10 - 15 jaar), mede in het belang van de op veel plaatsen weer geïntroduceerde schaapskudden.

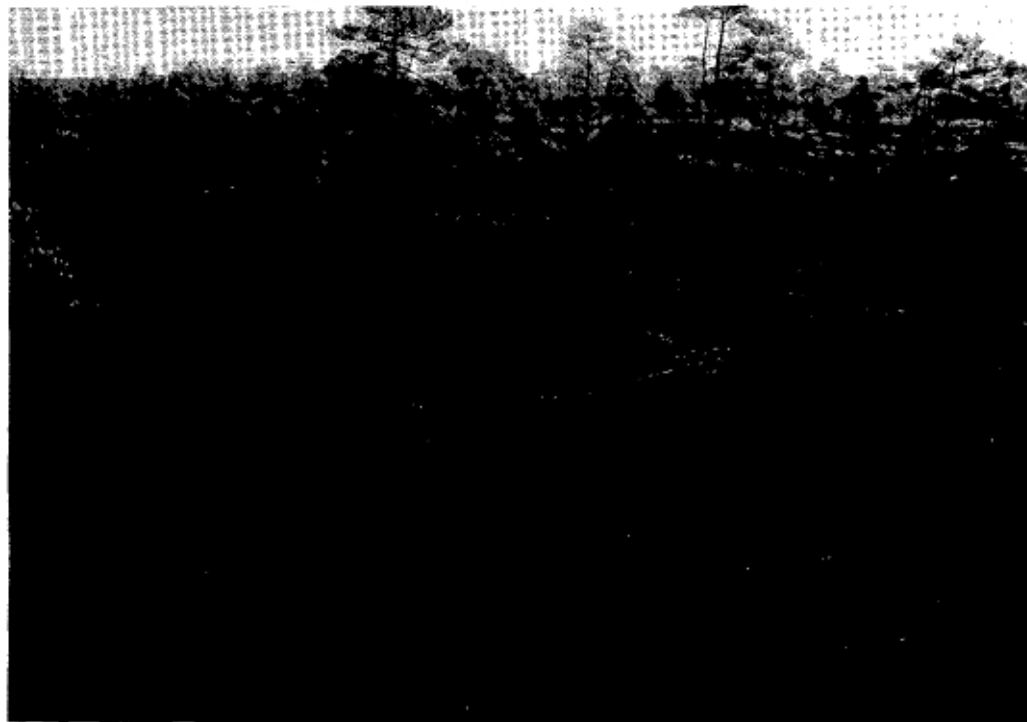
De achteruitgang in ons land staat niet op zichzelf maar loopt parallel aan de ontwikkelingen in andere landen. Het gaat daarbij om het verspreidingsgebied van de korhoenders die de open heide en hoogveengebieden van West-Europa bevolken. Het bleek ons dat deze vogels een wat afwijkend type met mogelijk iets andere ecologische kenmerken bezitten dan de nog onbedreigde korhoenders van de Alpen, Scandi-

navië en Oost-Europa. In het voorjaar van 1985 waren er hooguit nog ca. 250 hanen van dit heidetype aanwezig (Nederland, België, West-Duitsland en Denemarken). In Schotland zijn, mogelijk van hetzelfde type, nog grotere bestanden aanwezig (geen schattingen bekend), maar ook daar is een duidelijke achteruitgang ingezet.

De Biotoopeisen

Korhoenders lijken sterk afhankelijk van de aanwezigheid van voldoende oude heidevegetaties van gemiddeld zo'n 30-50 cm hoogte. Bovendien moet deze vegetatie een „ruig” oppervlak vertonen als gevolg van het voorkomen van „pollen” van verschillende plantesoorten of van dezelfde soorten met verschillende leeftijden zoals van struikhei, dophei, vossebes, bosbes, kraaiheide en pijpestrootje. Gedurende het hele jaar vertonen zij een sterke voorkeur voor dergelijke vegetaties (behalve baltende hanen). Hennen met kuikens en de nesten werden prak-

Een voorbeeld van een goed broedbiotoop voor korhoenders — Foto: J. v. Osch, R.I.N.

Plaggen (hier met speciaal ontwikkelde machines), de redding van de heide? Voor de fauna dan wel kleinschalig. Foto: J. v. Osch, R.I.N.

tisch uitsluitend hier in aangetroffen. Na het maaien of branden van grote delen oude heide verdwenen de toch erg plaatstrouwe korhennen uit zo'n terreingedeelte. Pas na zes jaar werden er weer de eerste nesten en kuikens in aangetroffen.

Het gebied moet verder een open karakter hebben (liefst groter dan 100 ha) met eventueel wat solitair opgegroeide grove dennen of eiken. Daarnaast worden open boomheidevegetaties bestaande uit niet te dicht bijeenstaande oude grove dennen en wat jonge opslag regelmatig benut. Solitair opgegroeide bomen (grove den, eik) met laaghangende takken tot op de grond zijn waardevolle elementen en kunnen zeer nuttig voor de korhoenders zijn. Zij foerageren daarnaast graag op dichtbij de heide gelegen landbouwgronden zoals matig bemeste vochtige oude weilanden met veel onproductieve randen (greppels, afrasteringen) en hoekjes. In de herfst

worden korenstoppelvelden en aardappelvelden (ook na het rooien) bij voorkeur bezocht.

In eerste instantie lijkt het erop dat de korhennen in de broedperiode de structureel rijke hoge heidevegetaties verkiezen vanwege hun dekingskwaliteiten. Het ziet er verder naar uit dat deze ruige en oude heidevegetaties eveneens de meeste potentiële prooi-soorten herbergen. Het voedsel van de nog jonge kuikens bleek in belangrijke mate te bestaan uit kleine vlinders (kwantitatief helaas niet uit de excrementen te beoordelen) en rupsen, zowel in aantal en zeker in biomassa. Daarnaast zijn kevers en met name het bekende heidekevertje met zijn larven, veel voorkomende prooi-soorten. Spinnen, wantsen, sluipwespen (ook larven) en mieren staan verder regelmatig op het menu aangevuld met cicaden en vliegen vooral uit grasvegetaties. Wanneer de kuikens ongeveer veertien dagen oud zijn, gaat het plantaardige deel in hun voedsel een steeds

groter aandeel vormen. Dit bestaat vooral uit plantesoorten.

Uit deze bevindingen is nu te begrijpen dat het juist de broedbiotopen zijn die door de beschreven landschappelijke veranderingen werden aangetast. Korhennen die nu aangewezen zijn op het gebruik van minder geschikte broedgebieden, zullen een grote kans hebben om nest of kuikens te verliezen of om zelf ten prooi te vallen aan predatoren. Indien de legfels toch nog uitkomen, zullen de kuikens echter weinig kans hebben vanwege de ongunstige omstandigheden voor henzelf (dekking, voedsel), of door de verminderde kwaliteit bij de uitkomst.

Er zijn verder een aantal randvoorwaarden die niet direct het biotoop betreffen maar toch het voortbestaan van de korhoenderpopulaties ernstig kunnen aantasten zoals: regelmatige verstoringen (ook van nesten) door honden, natuurliefhebbers, recreanten en schaapskudden;

kunstmatig hoog gehouden fazantpopulaties (nestcohabitatie en ziekten); naastgelegen hoge dichte bossen; bomenrijen en bosschages (stijgende predatiekansen); barrières en obstakels tussen geschikte biotooponderdelen zoals wegen, diepe sloten en greppels, dichte afrasteringen, bovengrondse bedradingen (o.a. hoogspanningskabels) en lange brede (meer dan 10 meter) stroken met zeer korte vegetaties.

Het perspectief

Alleen de populaties van de Hautes Fagnes in België (1985 : 40 o o) en van de Sallandse Heuvelrug lijken nog redelijk stabiel. De laatste groeide in het voorjaar van 1986 nog tot meer dan 30 getelde hanen en heeft daarmee een redelijke toekomstverwachting.

In verband met de natuurlijke successie in heidevegetaties en de voorkeur van het korhoen voor de oude stadia daarin, is het een probleem om

Een kleinschalig beheer (10 x 50 m) — Foto: J. v. Osch, R.I.N.

Schaapskudden op de heide zijn niet gunstig voor korhoenders — Foto: J. v. Osch, R.I.N.

hiervan een voldoende oppervlak te behouden. Plaggen lijkt ook op langere termijn momenteel de enige methode voor herstel (vergrassing) van heidevegetaties.

Uit experimenten en waarnemingen werd duidelijk dat hennen met kuikens 10 m brede kale vegetatiestroken nog oversteken. In een heideperceel waarin kleine (10x50 m), kriskras gemaaide stroken met een totaal oppervlak lager dan 10% waren aangebracht, werden het jaar daarop zowel nesten als verschillende tomen met kuikens frequent gesignaleerd. Een op deze manier behandelde heidevegetatie zal, vanwege de kleinschalige structuur met vele randeffecten, ook voor andere diersoorten voldoende compensatie kunnen betekenen voor het tijdelijk ongeschikt worden van het behandelde oppervlak. Indien grootschalige eenvormige vegetatie-eenheden aanwezig zijn en geen gevaar voor vergrassing bestaat, kan het voorgestelde kleinschalige maai- of brandbeheer worden toegepast (te be-

handelen oppervlak maximaal 10x50m). Omdat bepaalde ontwikkelingen van opslag van bomen naar bos niet ongunstig voor korhoenders bleken, is begrazing, althans op grote schaal toegepast en afgezien van andere effecten op de vegetatie, geen geschikte beheersmaatregel. Met een weloverwogen kapbeheer zijn verschillende oplossingen mogelijk. Kapvlakten kunnen bijvoorbeeld ook een prima biotoop vormen.

Voormalig gunstig gelegen landbouwgronden die een prooi geworden zijn van de recente landbouwkundige intensivering lijken weinig perspectief meer voor de korhoenders (en vele andere diersoorten) te bieden. Toch zijn een aantal weliswaar beperkte verbeteringen mogelijk, welke gepaard gaan met een geringe schade aan landbouwkundige belangen. In weidegebieden kunnen daartoe bijvoorbeeld ong. 4 m. brede stroken langs de randen van de percelen niet gemaaid, onbegrasd, onbespoten, niet geploegd en matig bemest worden. Deze stroken

moeten dan in mei en juni een ruige en hoge vegetatie bezitten en kunnen daarna worden beweïd of gemaaid. In akkerbouwgebieden zullen dergelijke stroken onbespoten blijven wat in Frankrijk zelfs geen kosten voor de boer betekende. Soorgelijke experimenten in Fochteloo, Zweden en Engeland bleken zeer gunstig uit te pakken voor o.a. weidevogels (wulpen), patrijs, fazant en haas. Mits de landbouwgebieden voor tomen met kuikens vanaf de broedgebieden bereikbaar blijven, lijken dergelijke voorzieningen ook voor korhoenders gunstig.

Ondanks op dit moment ingezette positieve beheersmaatregelen zal er toch geruime tijd verstreken zijn voordat gebieden weer korhoenvriendelijk zijn. Het is de verwachting dat de vogels vanuit de enkele dan nog resterende kleine bestanden deze gebieden niet meer uit zichzelf kunnen bereiken. Beheerders van de ons nog resterende grotere heide- en hoogveenrestanten overwegen daarom om het inmiddels zeldzame Nederlandse „heidekorhoen” in gevangenschap veilig te stellen voor eventuele latere herintroductie.

De Hazelaar

Een boomsoort, die bij ons meer voorkomt als struik dan als boom, is de hazelaar. Duidelijkheidshalve wordt hij in boomvorm boomhazelaar genoemd. Het is een middelgrote boomsoort, afkomstig uit Zuid-Oost Europa en Klein Azië; vandaar ook wel de naam: Turkse hazelaar. Hij stelt geen hoge eisen aan de bodem, verdraagt droogte uitstekend en kan beslist niet tegen natte voeten. Luchtverontreiniging verdraagt hij vrij goed en hij heeft geen last van boomziekten. Al met al dus een zeer geschikte boom voor gebruik in stedelijke omgeving.

De boom levert in zijn natuurlijk milieu zeer waardevol en duurzaam hout. Zelfs hout van bomen, die al enkele jaren dood zijn, kan nog goed worden gebruikt. Van het taaie hout worden wandelstokken gemaakt, en vanouds maakt men van dit hout de beste houtskool om te tekenen.

De struikvorm van de hazelaar is in ons land vrij algemeen en in geheel Europa inheems. Wij vinden hem in het wild, maar hij wordt ter wille van de noten ook wel gekweekt. Bekende kweekvarianten zijn de kronkelhazelaar, die vooral in de winter zeer decoratief is vanwege zijn kronkelige takken, en de variant met roodbruin blad. De katjes van de hazelaar bloeien zeer vroeg in het jaar. Het zijn de mannelijke bloemen, die zeer uitbundig stuifmeel produceren. De vrouwelijke bloemen zijn daarentegen zeer onopvallend; het lijken wel bladknoppen, maar er ste-

ken wat rode draadjes uit. Op deze rode draadjes (de stempels) komt het stuifmeel terecht, waarna deze bloempjes zich tot de welbekende hazelnoten ontwikkelen. De bladeren ontwikkelen zich na de katjes: zij zouden anders de bestuiving belemmeren.

Er wordt de laatste tijd onderzocht, of de beroepsmatige teelt van hazelnoten enig perspectief heeft. Tot dusver komen de meeste hazelnoten uit het buitenland, vooral Turkije. De geschiedenis verhaalt, dat ook in het verre verleden door mensen als Karel de Grote en de bisschop van Utrecht de teelt van hazelnoten werd gestimuleerd. Het Proefstation voor de Fruitteelt te Wilhelminadorp heeft een gids samengesteld over de teelt van de hazelnoot.

De stammetjes en twijgen van de hazelaar worden gebruikt voor vlechtwerk. Van Y-vormige twijgen worden wichelroedes gemaakt, die worden gebruikt voor het opsporen van water. De hazelworm draagt deze naam, omdat wel wordt beweerd dat hij graag onder de hazelaar leeft. Hazelnoten zijn een geliefd voedsel voor dieren als specht en eekhoorn; zij zorgen hierdoor mede voor de verspreiding van de plant.

De welbekende toverhazelaar is geen familie van de hazelaar. Het staat niet vast, hoe deze fraai bloeiende plant aan zijn naam is gekomen. De plant komt uit het Verre Oosten.

Joop Comijs.

Machtsvertoon

In het fraaie zonlicht van de herfstavond lag de bosrand er verlaten bij. Af en toe bewogen de boomtoppen door een windvlaag, ruiste en kraakte het schuchter in de takkenmassa, maar verder leek het bos zelf zijn adem in te houden. Schaduwen werden langzaam langer, vager, de zonneschijn waziger doch warmer van stemming. De bosrand, een strook somber oprijzende dennetjes, vormde een stil, welhaast leeg decor. Later, de schaduwen waren nog iets langer geworden, kraakte een klein geluid. De wind? De boomtoppen hielden zich stil; het bos leek ademloos af te wachten. Tussen het lage hout schemerde iets bruins, anders van tint dan de omgevende takken. Het bruine vlak bewoog, behoudzaam, bijna onopvallend. Een benig hoofd schoof voorwaarts, de neus enigszins omhoog, de lange haren erop zacht glimmend in het alrengs weker wordende zonlicht. Twee oren bewegend tussen het hout. Vanachter de coulissen verscheen voorzichtig en waardig een hinde. Ze hield stil, luisterend, toen de wind de boomtoppen deed fluisteren, keek om naar de bosrand, waar haar kalf uit tevoorschijn stapte, op bescheiden afstand gevolgd door een smal dier. Een tweetal dennetjes verderop schreed een andere hinde de coulissen uit; ook zij wist zich in gezelschap van een kalf. Voorzichtig voortstappend, herhaaldelijk de bewegingen bevroezend tot abrupte standbeeldposen, uitgezonderd het nooit aflatende orenspel en het opsnuiven van de wind, kwam het vijftal los van de sombere bosrand. Her en der werd gras opgenomen in een ritme van afwisselend eten en de omgeving controleren. Het kraken van takken duidde op nog meer dieren, onzichtbaar verscholen tussen de rand van dennetjes. Het vijftal keek eensgezind in de richting van het geluid. Plotseling brak er rumoer los. Een klein groepje kaalwild schoot de dekking uit. Erachter een spitsner met lange, stevige stangen. Veel gekraak in het bos. Terwijl het kaalwild naar het reeds aanwezige vijftal sprintte, achtervolgd door de spitsner in een soepele, elegante draf, dreunde een machtig stemgeluid tussen de dennen door. De spitsner hield zijn pas in, wendde zich om, wachtte met

opgeheven hoofd af, wat er gebeuren zou. Met luid gekraak brak de bosrand open, denderde een donkere schim recht op de spitsner af en dreef hem van het toneel. Het kaalwild keek toe, hoe jong hert en schim met een boog tussen de dennen verdwenen. Wederom enorm gekraak, meer nog dan tevoren, daarna fors geburl. Stille. Het bos hield zijn adem in. Het kaalwild hervatte de maaltijd, desondanks als in gespannen verwachting telkens opkijkend naar de bosrand, waarin uiteindelijk weer enige beweging hoorbaar werd. Naast het slaan van een gewei tegen takken gromde zo nu en dan een toornig gebrom uit de sombere strook. Een windvlaag deed de boomtoppen zacht huiveren, de zon verborg zich achter de wolken. Het slaan tegen takken hield op. In de dennenrand was nu beweging zichtbaar, waarde een donkere schim rond. Het kaalwild volgde op afstand met ogen en oren de bewegingen. De schim schoof uit de dekking tevoorschijn, stapte op het kaalwild af, schudde onder tusschen hevig het hoofd. Verstrengeld in de rechterstang van het gewei volgde een dennetak zwiepend de bewegingen van het hoofd, die steeds woester werden. Voor zoveel geweld maakte het kaalwild haastig plaats, een eindje verderop - wellicht ook veiliger - de manoeuvres van de schim volgend. De schim, een mooi donkerbruin hert met een stevig uiterlijk en alleszins fraaie bronstmanen, hield een moment stil. Zijn verschijning straalde de kracht uit van een oppermachtig heerser, in wie een ieder zijn meerdere moest erkennen. Zelfbewust nam hij het roedel, zijn roedel, in ogenschouw, de neus enigszins omhoog, de oren strak zijwaarts gericht. Enkele waardige schreden voorwaarts accentueerden zijn koninklijke houding. Het kaalwild keek toe, de kalveren misschien wel verwonderd over dat vreemde heerschap, dat daar zoveel ongekende brute kracht tentoon spreidde, soms in een stormloop naderbij kon denderen, doelbewust op een hinde af, de rust doorbrak met zijn drijven en burlen. Ook nu weer schalde zijn zware stemgeluid langgerekt over het veld. De tak zwiepte bij de beweging van het hoofd. Verbolgen sloeg het hert het gewei tegen de grond,

zich plotseling het ongemak in de rechterstang herinnerend. Van tijd tot tijd richtte hij het hoofd op, beproevend of de tak eindelijk verdwenen was, maar telkens weer moest hij concluderen, dat het zwiepende gevaarte nog stevig verankerd was tussen stang en enden, gedeeltelijk boven de kroon uitstak. Wederom sloeg het gewei tegen de grond, volgde de tak de woeste bewegingen, totdat het hert zich groots oprichtte, korte tijd onbeweeglijk stond, vervolgens met zware draf naar de bosrand denderde om daar zijn woede te koelen op een dennetje. Deze keer had zijn optreden meer succes; de zwiepende bovenkant van de tak brak af. Het hert zwaaide met het hoofd, sloeg opnieuw tegen het inmiddels deerlijk gehavende dennetje, doch wist zich niet te bevrijden van de onderzijde van de tak. Toornig stapte hij de dekking in, werd weer een donkere schim, loste weldra in de schemering tussen de bomen op, hoorbaar bezig, beluisterd door het kaalwild. Vanuit de dekking kletterde het driftige slaan tegen takken. In spanning wachtte het bos af. Heel voorzichtig glipte een achtender verderop tussen de dennen uit, behoedzaam zekerend, luisterend naar de machthebber verderop, die nog altijd met

woeste slagen de stilte van het bos doorbrak. Stap voor stap zette de achtender koers naar het kaalwild. Een aantal hinds sloeg zijn verrichtingen gade. Steeds kleiner werd de afstand tussen het jonge hert en de felbegeerde dames. Hij probeerde zijn slag te slaan, nu de grote heerser afwezig was. Misschien vermetel geworden door de gedachte aan succes bij dit buitenkansje, stapte de jonge minnaar met iets meer haast op zijn doel af. Het bos hield zijn adem in. Het geluid van toornige slagen was verdwenen, had plaatsgemaakt voor stilte, maar slechts kort. Een machtig geburl orgelde vanuit het bos. De bodem dreunde van dravende hoeven. Het kaalwild staarde eensgezind naar de dennetjes, waartussen het dreunde en kraakte. Verschrikt vluchtte de achtender met een grote boog weg, was juist op tijd verdwenen, toen de donkere schim zich bij zijn roedel voegde. Als een heerser overzag het plaatshert het toneel. Niet langer was de rechterstang van zijn gewei verborgen achter de dennetak. Waardig schreed hij naar een kleine heuvel in het veld en liet nog eenmaal zijn zware stemgeluid in machtig burlen galmen.

Y.M.E.Arentzen.

De „Dennescheerders” werken weer

Nu de vakanties weer voorbij zijn, hebben ook de „Dennescheerders” hun werkzaamheden in het park weer hervat. Zoals van ouds worden op donderdagen heidevelden geschoond van vliegdennen, terwijl op zaterdagen de Amerikaanse vogelkers wordt uitgerooid.

De komende maanden zullen worden besteed aan het naschonen van terreinen, waar in voorgaande jaren de opslag verwijderd werd, en die thans opnieuw bedreigd worden.

Zowel op donderdag als op zaterdag wordt verzameld bij de „Pampel” en wel om 9 uur. Er wordt tot omstreeks 12 uur gewerkt.

Op zaterdag 20 december 1986 wordt de traditionele oudejaarsviering gehouden.

Het werkseizoen 1986/87 wordt op zaterdag 16 mei 1987 met een uitstapje afgesloten.

Nieuwe leden zijn van harte welkom.

Versterking van met name de zaterdag-groepen wordt van harte toegejuicht. Kom en doe mee! Geniet van de vreugde die het werken in het park bezorgt.

Informatie over de werkzaamheden wordt gaarne verstrekt door:

M. Pronk, Diamantstraat 20, 7314 HP Apeldoorn, tel. 055-552393.

A.E. van Wijck, Kalmoesstraat 16, 7322 NT Apeldoorn, tel. 055-662088.

De Hoge Veluwe het jaar door

Als de krentebomen en Amerikaanse eiken verkleuren, de lijsterbessen bijna kaal zijn en berk en vuilboom hun blad verliezen; als de blaadjes van de hennepnetel en andere lage planten slap hangen en de aarde eromheen er verdroogd uitziet na een warme nazomerse week; als 's morgens na een mistig begin de zon aarzelend doorkomt en het tegen de middag kil wordt en vroeg donker... dan wordt het herfst op de Hoge Veluwe.

De bosbes is het grootste deel van zijn blaadjes al kwijt, maar lijkt groener dan ooit. Dat klopt, want hij heeft chlorophyl opgeslagen in de takjes, zodat hij toch nog gebruik kan maken van de zonne-energie. Anders is het met zijn neef, de vossenbes, of rode bosbes, die altijd groene bladeren houdt. Vaak zie je deze laatste op noordhellingen, waar het vocht het langst wordt vastgehouden. Hij neemt ook genoeg met minder rijke grond dan de blauwe bosbes.

De beuken en inlandse eiken zijn nog groen. De eik is trouwens altijd de laatste die zijn blaadjes laat vallen, meestal pas na de winter. Is dit misschien de reden waarom de eik zo geliefd is bij insecten die hem gebruiken voor voedsel, huisvesting en bescherming? Ik denk hierbij aan de vele soorten gallen die juist op eik voorkomen. In de meeste gevallen zijn de verwekkers galwespen. Op de zomereik vindt men in Nederland de meeste galwespgallen, ca. 40 soorten.

Wat zijn gallen eigenlijk? W.M. Docters van Leeuwen zegt er in zijn Gallenboek het volgende over:

Vele insecten vestigen zich voor kortere of langere tijd op of in planten. Insecten met stekend-zuigende monddelen zijn bekend als overbrengers van talrijke virussen. Deze veroorzaken afwijkingen na overdracht in de plant. Er ontstaan dan opzwellingen op de plant, die nuttig zijn voor de verwekker, omdat hij er zijn voedsel aan kan onttrekken en er tevens bescherming vindt.

Aan de galvorming kunnen alle weefsels van de plant deelnemen, zolang de cellen tot groei en deling in staat zijn. Allereerst betreft dit de

groeipunten van de plant, zoals wortels en knoppen, maar daarnaast ook reeds volgroeide delen: bladeren, takken of stengels.

Er worden twee typen gallen onderscheiden: de organoïde en de histoïde gallen. In het eerste geval ontstaan structuren, waarin allerlei organen, zoals stengels en bladeren, nog wel herkenbaar blijven (heksenbezems); in het tweede geval zijn geen normale organen herkenbaar; er ontstaan echte nieuwvormingen, zoals knobbels of bolletjes. Kortom: gallen zijn veroorzaakt en worden bewoond door organismen die er tevens hun voedsel aan onttrekken.

De meest bekende gal is het gal-appeltje, dat zijn naam aan de bolronde vorm te danken heeft en dat in de herfst een mooie rode kleur heeft. Het wordt veroorzaakt door de *Cynips quercusfolii*, een galwesp. Deze wesp heeft een ingewikkelde levenscyclus. In juli worden op eikebladeren bevruchte eieren afgezet; in september zien we daarop de bekende gal-appels die later met het blad afvallen. In december verlaten vrouwelijke wespen de appel en leggen in januari onbevruchte eieren in de slapende knoppen van dezelfde eik. In het voorjaar groeit hieromheen een knopgal (fluweelgal), waaruit in mei mannetjes en vrouwtjeswespen uitkomen, waarna de cyclus opnieuw begint. Deze omslachtige generatiewisseling geeft de soort een extra mogelijkheid zijn omgeving te exploiteren: 's zomers voedsel uit een gal op een blad en 's winters weer uit een andere gal in een knop. Dit is natuurlijk alleen mogelijk als de waardplant (gastheer) in meer dan één jaargetij groeiende delen heeft. Meerdere galwespen hebben een soortgelijke levenscyclus, o.a. de *Neuroterus quercusbaccarum*, de verwekker van de lensgal. Maar als u hierover meer wilt weten loont het de moeite het hierboven genoemde gallenboek te bestuderen.

Ook een bekende gal op eik is het eikeroosje of ananasgal. Hij komt voor in de bladknoppen van de eik en wordt veroorzaakt door de galwesp *Andricus fecundator*. Deze gallen belemmeren de normale uitgroei van de knoppen, waardoor deze veranderen. Een groot aantal forse schubben als een hopbel ontwikkelt zich

uit de okselknoppen van tweejarige takken. Ze zijn eerst groen, later bruin. De schubben worden naar binnen klein en wit en sluiten de eigenlijke gal in. In augustus laat de binnengal los en zij wordt daarna door de uitdrogende schubben naar buiten gedrukt en soms weggeschoten.

Behalve door galwespen wordt de eik ook bezocht en gebruikt door galmuggen en bladluizen. Bomen, op welke ook veel gallen voorkomen, zijn berk, populier en wilg.

Lager op de grond kijkend zien we nog verschillende groene planten, zoals klaver en liggend walstro. Zouden de vlinders, die ik nog zag rondvliegen, zich aan die planten te goed doen voordat ze gaan overwinteren? Want het zijn juist de dagpauwoog, kleine vos en citroentje die ik nog zie. Deze soorten overwinteren als vlinder. Ze zoeken daarvoor een windstil plekje op; dat kan zijn een holle boom of een rustig schuurtje. Maanden lang kunnen zij daar roerloos blijven zitten en wel nachtvorsten van 20° C onder nul overleven, o.a. omdat de stofwisseling vrijwel stil ligt en er nauwelijks nog energie verbruikt wordt.

Ook de hommelmkoningin, die wij nog zagen rondvliegen, zal een rustig plekje moeten opzoeken om straks in het voorjaar weer voor nageslacht te kunnen zorgen. Bij het naderen van de winter gaat het hele hommelryk verloren, omdat hommels niet in staat zijn, zoals bijen, wintervoorraden aan te leggen. Alleen de hommelmkoningin overleeft. Pas bevrucht zoekt zij een veilig plekje, bijvoorbeeld een holletje in de grond, om de lente af te wachten. Als de eerste bloeiers er zijn, zoals wilgenkatjes en klein hoefblad, doet ze zich daaraan te goed en zoekt dan een geschikte plaats om een nieuw volk te baren en te herbergen.

Zo is de herfst een tijd van voorbereiding op de winter, verzamelen en profiteren van de soms rijke oogst aan noten en vruchten om nieuwe krachten op te doen voor een zware periode om dan uiteindelijk een nieuw leven te beginnen.

Dat profiteren van wat de natuur nog te bieden heeft doen ook de vogels. Juist in het najaar hebben zij extra energie nodig om de trek te kunnen beginnen en die energie krijgen zij in de vorm van een overvloedige vruchtenmaaltijd.

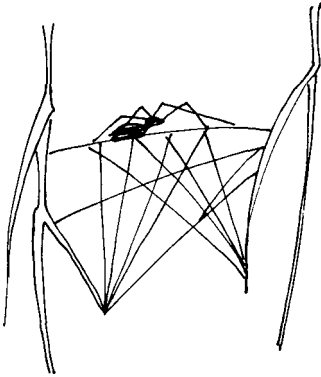
Onderzoekers hebben ontdekt, dat bessendraagende planten de vogels even hard nodig hebben als andersom. De pitjes van de door de vogels gegeten bessen komen als uitwerpselen overal terecht en zorgen zo voor de verspreiding van de plant. Bepaalde zaden kunnen pas ontkiemen wanneer ze zijn voorbereid door het maagzuur in de vogelmaag. Een bekend voorbeeld hiervan is de lijsterbes. Vogels zijn dus zo'n beetje hun eigen voedselverbouwers. Denk maar eens aan de Vlaamse gaai. Hij plukt graag eikels, maar kan ze niet even wegkauwen, zoals herten en zwijnen. Dus stopt hij ze in de grond om ze beter eetbaar te maken. Maar hij vindt ze lang niet allemaal weer terug. Zo kunnen hele eikebossen voor het nageslacht ontstaan.

Van de bladetende bestjes, die nog zo lang mogelijk blijven eten, wil ik de veelvraatruips nog noemen. Iedereen kent hem toch? Donkerbruin met oranje-gele banden tussen de segmenten. In bijna volgroeid stadium zwart, op de rug donkerbruin behaard. Hij overwintert als rups. In het voorjaar gaat hij gewoon weer door met eten. Zou hij zijn weinig elegante naam te danken hebben aan het feit dat hij zo weinig kieskeurig is? Hei, braam, gras, zaailingen van eik, beuk en berk staan op zijn menu.

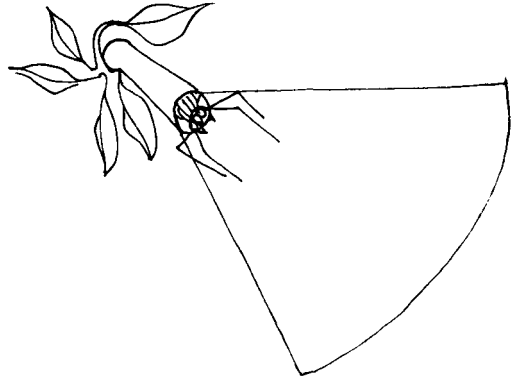
Iedere keer in het najaar, als het 's morgens nog vochtig is van de dauw, vallen je de ontelbare spinnewebben op. Ze zijn er overal; tussen het gras en de heidestruiken, tussen boomtakken, dwars over het pad tussen twee tegenover elkaar staande bomen. Je hoeft er maar even naar te kijken om te beseffen hoe kunstig al die webben en vangsystemen eigenlijk wel zijn. Kijk maar eens naar het web van de hangmatspin. Deze spin weeft een hangmatachtig web tussen takken van bomen of struiken. Vanaf dat hangmatje lopen vele draden naar boven toe, die steeds dichterbij elkaar komen. Insekten, die tussen deze draden terecht komen, kunnen niet naar boven wegvlugten door de daar steeds dichterbij elkaar toe lopende draden en proberen dan naar beneden te ontkomen. Daar belanden ze in de hangmat. De spin, die ondersteboven aan zijn mat hangt, grijpt de prooi door de mat heen, bijt deze en trekt hem naar zich toe, waarna hij hem meestal meteen consumeert.

Er zijn vele soorten hangmatspinnen in Nederland en het is moeilijk te zeggen met welke soort je precies te maken hebt. De soorten die in lage struiken en planten leven, hebben lange en dunne poten; ze zijn vrij klein; de rugzijde is lichter gekleurd dan de buikzijde, omdat ze ondersteboven hangen. De donkere buik zorgt dan voor een goede camouflage.

Hangmatspin

Trechterspin

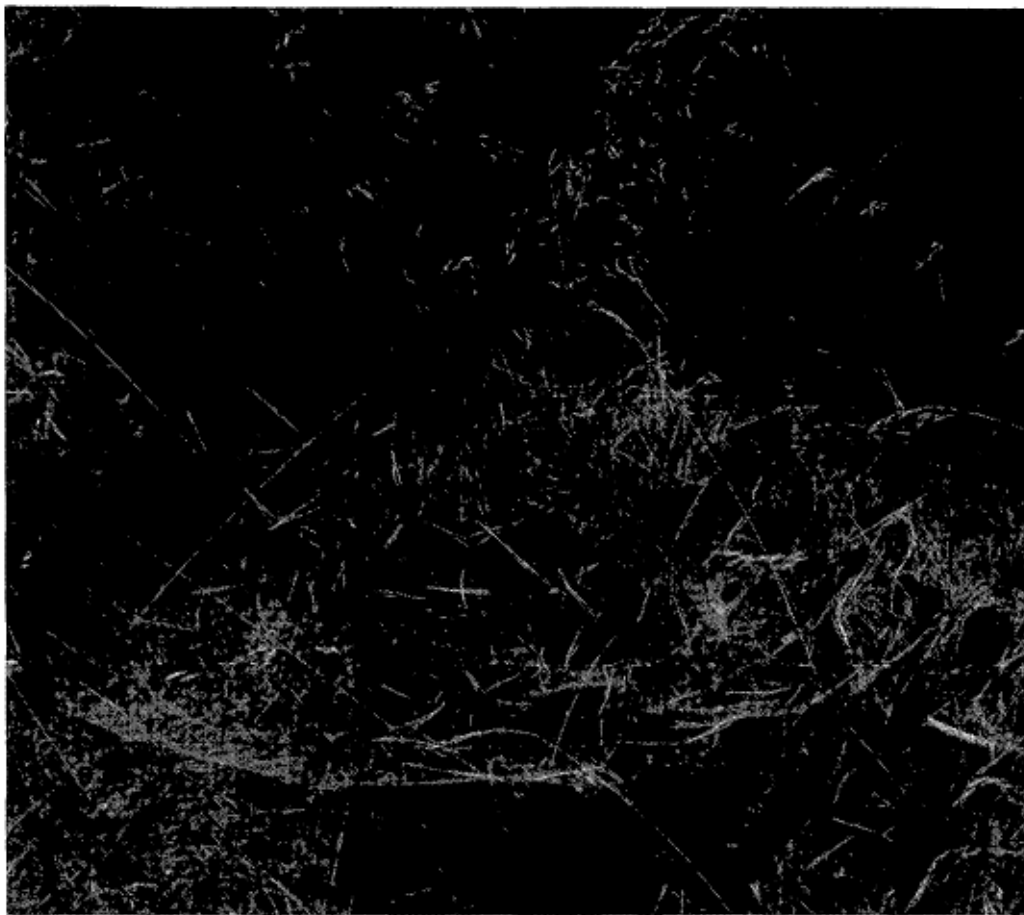
Een web, dat veel lijkt op dat van de hangmatspin, wordt gemaakt door de trechterspin. Het is een vlakke mat, die soms heel breed kan zijn, gemaakt van zeer dicht en fijn spinsel. De webben bevatten geen kleefstof, zoals die van de wielspinnen; ze dienen dus niet om de prooi te vangen, maar om deze zo lang op te houden, totdat de spin erbij kan komen. Kleine lopende of vliegende insecten, die over de mat willen lopen of even uitrusten, vinden geen houvast tussen de spinseldraden en blijven erachter haken, zodat ontvluchten niet direct mogelijk is. Je kunt het web van een trechterspin gemakkelijk herkennen aan de woonbuis die zich in het midden van de achterrand van het web bevindt en die aan de webzijde open is. Hier zit de vrij grote spin te wachten totdat er een prooi op de mat is. Als dat gebeurt loopt hij snel over de mat om de prooi vast te grijpen.

De voor iedereen bekende, bijna verticaal hangende, wielvormige webben, zijn die van de wielspinnen waartoe de kruisspin (*Araneus dia-*

dematus) behoort. Ze kunnen overal voorkomen; tussen planten, aan ramen, muren of hekken. Het web bestaat vaak uit vier hoofddraden, die samen een vierhoek vormen. Daar middenin wordt het ronde web gemaakt. Eigenlijk bestaat het uit een groot aantal (wiel)spaken, waarop een rond spiraal wordt geweven. Op deze spiraaldraden wordt kleefstof aangebracht; dit is

het vangweb. De spin gaat in het midden zitten met de poten op de spaken en de kop omlaag. Een in het web terecht gekomen prooi wordt met de gifkaken krachtig gebeten. Het gif lost het binnenste van de prooi op; dit wordt in alle rust opgezogen. Natuurlijk blijft de spin geen vierentwintig uur achtereen in zijn web zitten; overdag kun je hem daar aantreffen, de overige tijd brengt hij door in een schuilplaats vlak bij het web. Dit kan zijn onder een blad. In deze schuilplaats is de spin steeds met het centrum van het web verbonden door een eenvoudige veiligheidsdraad of door een stevige signaaldraad, waardoor hij op de hoogte blijft van wat er in het web gebeurt. Het web wordt 's morgens gemaakt en is tegen de avond vaak al toe aan reparatie, doordat grotere prooien het door hun gespartel hebben beschadigd of door andere oorzaken. In de loop van de tweede dag wordt vaak een geheel nieuw web gesponnen. Het oude wordt door de spin opgegeten.

De herfst is niet compleet zonder de zogenaam-

Web trechterspin — Foto: Co Sagel

de herfstdraden, die overal schijnen rond te zweven en waar wij vaak pardoës tegen aan lopen. Overigens heb ik gelezen, dat deze draden ook in het voorjaar voorkomen. We kunnen dus beter spreken van voor- en najaarsdraden. In het voorjaar zijn het de spindraden van jonge spinnetjes, die kort na hun geboorte de wijde wereld intrekken. Ze lopen naar een hoger gelegen plaats, gaan met hun kop naar de wind gekeerd zitten, maken één of enkele spindraden, die op de wind en de luchtstroming heen en weer bewegen. Als de draad omhoog wordt geblazen, laat het spinnetje zich meedrijven. Het kan zo hele afstanden afleggen. In het najaar zijn het o.a. volwassen hangmatspinnen die zich op deze ma-

nier over grote afstanden laten meevoeren. Slim, als je zelf niet kunt vliegen!

Wellicht mist u in mijn verhaaltje de paddestoelen? Het is toch ondenkbaar dat wij die tijdens onze herfstwandelingen niet zouden zijn tegengekomen. Dat is dan ook beslist niet zo. Maar voor een beschrijving hierover verwijs ik u graag naar de uitvoerige artikelen van Elze en Jop de Ruiters in de herfstschouwen van 1984 en 1985.

Lize Sagel.

Geraadpleegd:

Gallenboek, W.M. Docters van Leeuwen.
Spinnen van Nederland, W. van Katwijk.
Verslagen van onze groep „Het hele jaar door”.

Tussentijdse resultaten van de inventarisatie van toetssoorten in het Park „De Hoge Veluwe”

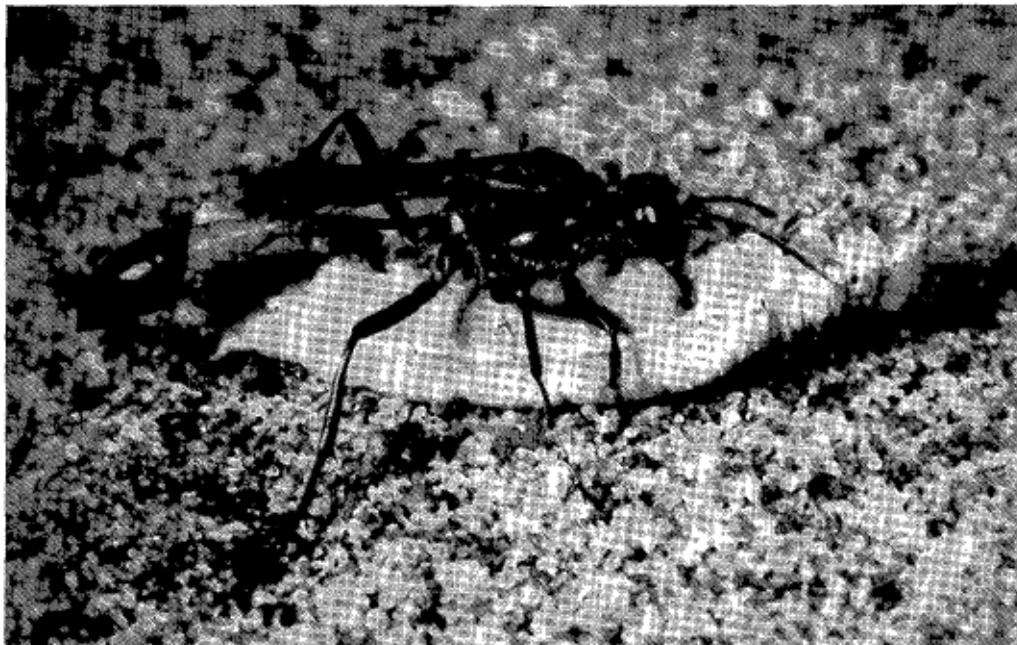
De eerste resultaten van de inventarisatie van de heidefauna aan de hand van toetssoorten (zomer 1986), zijn op dit moment bekend. Dankzij de inzet van een dertigtal leden van de Vereniging „Vrienden van de Hoge Veluwe”, is een goede indruk verkregen van de aanwezigheid en de verspreiding van een groot aantal toetssoorten in het Park.

De lijst van toetssoorten bestaat uit 57 makkelijk herkenbare diersoorten, die een aantal uiteenlopende diergroepen vertegenwoordigen (o.a. sprinkhanen, kevers, vliegen, vlinders, spinnen, amfibieën, reptielen en vogels). Het is de bedoeling dat de diersoorten uit deze lijst gebruikt gaan worden als toets voor de diversiteitswaarde van heidevelden en heischrale graslanden. Tot nu toe is in het Park de aanwezigheid aangetoond van 51 toetssoorten. Gezien het

totaal van 57 diersoorten, die als toetssoort in aanmerking komen, is dit een aanzienlijk aantal. Elke soort heeft uiteraard een eigen verspreidingspatroon. Grofweg is een scheiding te maken tussen soorten die overal in het Park aanwezig zijn en soorten die erg lokaal verspreid zijn. De bronskleurige zandloopkever **Cicindela hybrida** is een voorbeeld van een soort die waarschijnlijk in alle Km-hokken (inventarisatie-eenheid: 1 x 1 km) voorkomt (figuur 1). In elk Km-hok zijn wel zandpaden of zandverstuivingen aanwezig, die een geschikt biotoop vormen. Het voordeel van een algemene soort is dat, aan de hand van de verspreiding, zichtbaar kan worden gemaakt, welke gebieden weinig intensief bezocht zijn. De niet of nauwelijks geïnventariseerde Km-hokken komen namelijk overeen met de „gaten” in de verspreiding van een dergelijke

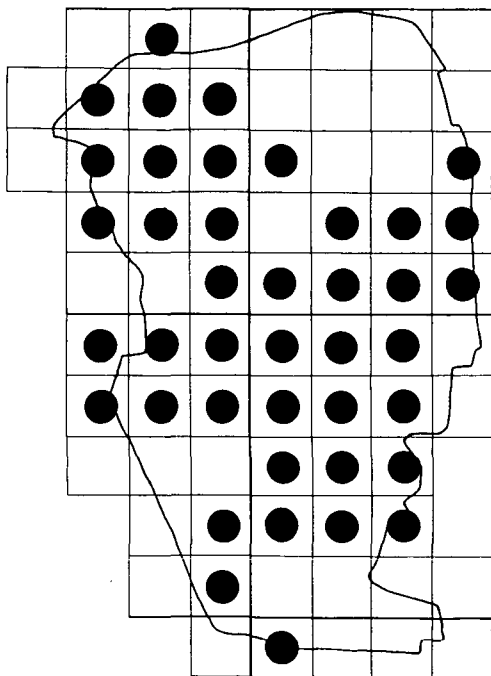
Een rupsendoder *Ammophila spec.* brengt een door haar verlamde rups naar de eiafzetplaats.

Foto: René Krekels, Nijmegen.

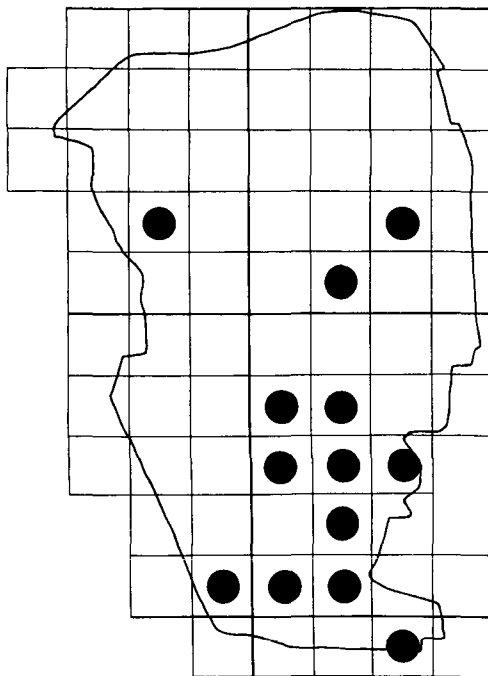
Figuur 1.

De verspreiding van de Bronskleurige zandloopkever (*Cicindela hybrida*) in het Park „De Hoge Veluwe”.

Figuur 2.

De verspreiding van de Groene zandloopkever (*Cicindela campestris*) in het Park „De Hoge Veluwe”.

soort. In dit geval dus de bronskleurige zandloopkever. Met deze wetenschap zijn de overige resultaten van de inventarisatie beter te interpreteren.

Het verspreidingskaartje van de groene zandloopkever *Cicindela campestris*, toont dat deze soort veel minder algemeen is dan de bronskleurige zandloopkever (figuur 2). De groene zandloopkever vindt in het Park blijkbaar minder lokaties, die voldoen aan de eisen die deze soort aan het biotoop stelt. Onder voorbehoud, vanwege de geringe inventarisatie-activiteiten in het noorden, kan worden gekonkludeerd, dat voor deze kever het meest geschikte biotoop in het zuid-oostelijk deel van het Park aanwezig is.

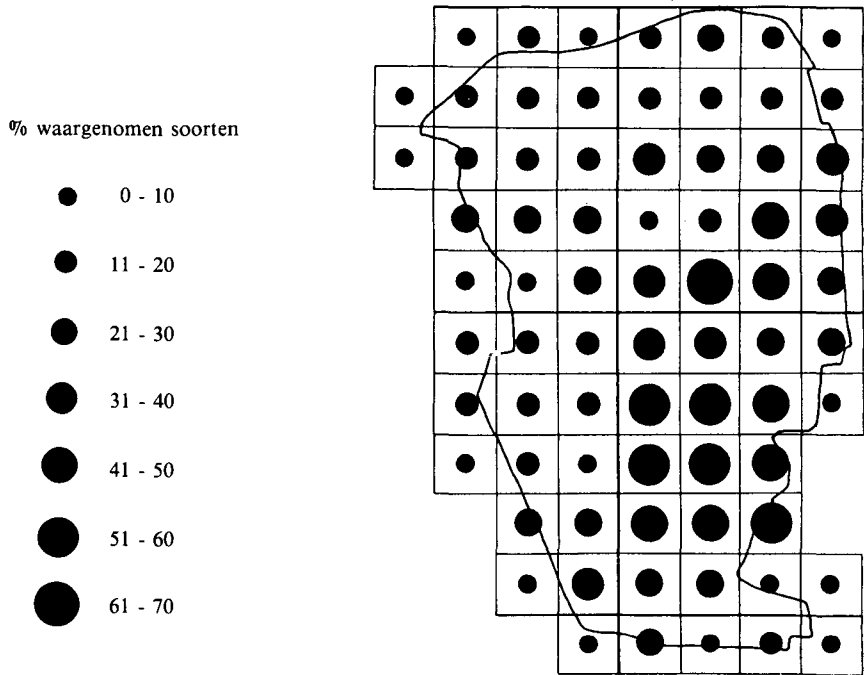
De aanwezigheid van een enkele soort zegt uiteraard veel minder over de toestand van een terrein, dan wanneer de aanwezigheid van alle toetssoorten tegelijk wordt beschouwd. In figuur 3 is daarom per Km-hok het percentage waargenomen toetssoorten weergegeven (totaal

57 soorten). Het grootste aantal toetssoorten per Km-hok is aangetroffen in het oostelijk deel, en vooral in het zuid-oostelijk deel van het Park. Dit gebied scoort dus het hoogst wat betreft de diversiteitswaarde op basis van toetssoorten voor heidevelden en heischrale graslanden.

Gezien het grote aantal aanwezige toetssoorten, die elk soortspecifieke eisen stellen aan hun leefmilieu, moet in dit gebied een grote verscheidenheid van biotopen bestaan. Waarschijnlijk wordt deze verscheidenheid van biotopen verklaard door de aanwezigheid van de volgende twee gradiënten in het milieu. Enerzijds is in het zuid-oostelijk deel van het Park een gradiënt van extreem voedselarme naar enigszins voedselrijke milieus. De voedselverrijking van de bodem in de buurt van de Deelensche Start is het gevolg van Duitse activiteiten (o.a. aanleg van startbanen voor V1's) in de Tweede Wereldoorlog. Anderzijds vertoont het oostelijk deel een gradiënt van extreem droge milieus (stuif-

Figuur 3.

Het percentage waargenomen toetssoorten per Km-hok in het Park „De Hoge Veluwe”. De totale lijst van toetssoorten bestaat uit 57 diersoorten.

zanden) naar extreem natte milieus (vennetjes). Blijkbaar leveren dergelijke gradiënten een groot aantal biotopen op, waarin veel toetssoorten geschikte leefomstandigheden aantreffen. Het is verder opvallend dat op en bij terreinen, die extensief in cultuur gebracht zijn, een groot aantal toetssoorten voorkomt. Vooral vlinders benutten de vele bloeiende planten als voedselbron. Een voorbeeld is het bouwland bij Oud-Reemst, bewerkt door leden van de Vereniging „Vrienden van de Hoge Veluwe”. Zoals bekend uit het verleden hebben keuterboeren door een dergelijk extensief beheer van terreinen, bijgedragen tot een variatie van biotopen en daarmee een variatie van diersoorten. Deze variatie was het gevolg van het feit dat elk perceel op een eigen wijze werd beheerd, terwijl dit beheer door de jaren heen konstant was. Samenvattend kan worden gesteld dat in het Park „De Hoge Veluwe” gelukkig nog veel toetssoorten van heidevelden en heischrale graslanden aan-

wezig zijn. Vooral in het zuid-oostelijk deel van het Park is de diversiteit van de toetssoorten het hoogst. Het is echter van belang in te zien dat de inventarisatie van dit jaar slechts een momentopname is. De verzamelde gegevens geven daarom niet weer in hoeverre de diversiteit van de toetssoorten in de tijd dalend, konstant of stijgend is. Het mag duidelijk zijn dat zulke informatie zinvol is om te betrekken in de evaluatie van het gevoerde en nog te voeren beheer. Het is daarom van belang de inventarisatie van toetssoorten in de toekomst regelmatig te herhalen. De inventarisatie van dit jaar gaat, afhankelijk van de weersomstandigheden, nog door tot oktober. Indien na het lezen van dit artikel vragen zijn over de inventarisatie, kunt u schrijven of telefoneren naar onderstaand adres.

Koördinator: Henk van Wezel,
Koolemans Beijenstraat 52,
6521 EW Nijmegen,
tel. 080-240773 (na 20.00 uur).

Planten op de Hoge Veluwe

Veranderingen in 25 jaar

Commentaar door J.L. Ebregt

In de Juni-schouw stond een artikeltje onder bovengenoemde kop. Voor enkele kranten was dit aanleiding om daar weer een uittreksel uit te maken, waaruit de argeloze lezer moest opmaken dat de ondergang van de Hoge Veluwe-flora nabij is.

Daar de flora van het park ook mij zeer ter harte gaat, heb ik er behoefte aan hier wat opmerkingen over te maken. Zo somber is het allemaal niet!

De schrijver van het betreffende rapport ken ik al heel lang. Bij de voorbereiding van zijn onderzoek hebben wij veel contact gehad. Heer Willemsen was er zich heel goed van bewust dat het een delicate zaak was om iets te zeggen over de ontwikkeling van de flora op de Hoge Veluwe. Er kon slechts geput worden uit twee onvolledige, bijna onvergelykbare gegevensbestanden.

Wat eruit gekomen is, is in ieder geval een goed overzicht van wat (althans op papier) bekend is van de Hoge Veluwe-flora.

Natuurlijk komt er kritiek op het rapport en de conclusies. Of deze kritiek altijd op kennis berust is een tweede.

De toon van het rapport en de conclusies is mijns inziens te pessimistisch. Het lijkt mij daarom goed dit wat te compenseren door sommige zaken wat te relativeren en in een meer optimistisch licht te plaatsen.

Er zijn in de loop der jaren planten verdwenen, maar daar moeten we niet altijd van schrikken. Het kan een gunstige ontwikkeling markeren. Omgekeerd is het niet altijd een gunstig teken als nieuwe soorten verschijnen.

Allereerst wat opmerkingen over het verdwijnen van soorten. In dit verband bezigt men nogal eens de geladen uitdrukking: „De plant is uitgestorven”. Tegen deze uitdrukking heb ik bezwaar, omdat hiermee gesuggereerd wordt dat de plant definitief uitgeroeid is. Meestal wordt bedoeld dat een bepaalde soort niet meer waar-

genomen is in een bepaald terrein, maar dan kan het bij wijze van spreken best zijn dat de plant nog wel aanwezig is b.v. buiten het raster. Hij zou ieder ogenblik weer kunnen verschijnen. Het publiceren van lange lijsten van verdwenen soorten wekt al gauw de indruk dat het helemaal mis is met de flora. Het beeld kan veelal veel minder negatief overkomen als wat meer gerelativeerd wordt.

Het verdwijnen van de Hondstong (*Cynoglossum officinalis*) b.v. heeft een heel andere dimensie dan het verloren gaan van de Heidezegge (*Carex ericetorum*). De eerste soort is voor de Hoge Veluwe een vreemdeling, maar de tweede soort komt praktisch alleen nog op de Hoge Veluwe voor.

Er duiken van tijd tot tijd nieuwe soorten op. Veelal langs de wegen. Als zo'n plant ontdekt wordt en een paar jaar later weer verdwijnt, kan hij wel op de lijst van verdwenen soorten terecht komen. Er zijn voorbeelden van. Voor de niet-ingewijde wordt door dit soort te rapporteren het negatieve beeld onterecht versterkt.

Veel planten zijn de laatste decennia verdwenen, omdat ze op de Hoge Veluwe niet thuishoren. Kort na de Tweede Wereldoorlog waren op verschillende plaatsen nog duidelijke sporen van vroegere bewoning te herkennen. Akkerbouw en beweiding brachten de begeleidende wilde-halwilde flora mee (b.v. op de Bunt). Nu, na veertig jaar, zijn de sporen bijna uitgewist, ook in de vegetatie. In feite een gezonde ontwikkeling. Gedurende de laatste oorlogsjaren hebben de Duitsers op grote schaal het terrein op z'n kop gezet en kwistig met beton (dus kalk) en asfalt gestrooid. Mede door de aanvoer van zaden met voertuigen en ander materiaal zijn heel wat vreemde planten geïntroduceerd; hieronder kalkminnende soorten zoals b.v. Duizendguldenkruid (*Centaurium littorale*) en Marjolein (*Origanum vulgare*). Er trad een sterke verruiging op.

Heel langzaam ebben ook deze invloeden weg. Genoemde soorten, Marjolein en Duizendguldenkruid, zullen dan ook weer verdwijnen en met hun vele andere soorten.

Degenen die wat langer op de Hoge Veluwe komen weten dat het park nu een heel andere aanblik heeft dan veertig of zelfs twintig jaar geleden. De uitgestrekte zanden zijn geleidelijk dichtgegroeid, vaak al met bos. Dat dit een continue verandering in de vegetatie en daarmee het soorten-bestand teweeg brengt, behoeft geen betoog.

De laatste jaren wordt veel gesproken en gedacht over de vergassing. Grote oppervlakken zijn thans bedekt met hoge horsten van Pijpestrootje (*Molinia Caerulea*). Dit vormt een reële bedreiging voor enkele bijzondere soorten van, zowel de natte, als de droge heide. Wij denken hierbij b.v. aan de Heidezegge (*Carex ericetorum*), Maanvaren (*Botrychium lunaria*) en de kleine Schorseneer (*Scorzenera humilis*).

In het rapport van heer Willemsen wordt nogal de nadruk gelegd op de achteruitgang van de flora door betreding. Dit wordt wat te ongenueanceerd gebracht. Het is duidelijk dat langs de wegen en op concentraties-punten de vegetatie veel te lijden heeft. Dit zien we b.v. in de omgeving van de Deelense was. Op wat grotere afstand van paden en concentratiepunten is betreding beslist geen belangrijke factor bij de achteruitgang van soorten.

In het rapport wordt de functie-involed van de voerakkers en bemesting benadrukt. Voor de florist zijn deze voerakkers ongetwijfeld een doorn in het oog. Sommige voerakkers zijn echter al erg oud en stammen uit een tijd dat men zich weinig interesseerde voor de flora. Zo vond ik in een oude Hoge Veluwe-folder een lyrische beschrijving van de grote voerakker in het vennengebied. Van enkele voerakkers is de schadelijke invloed overduidelijk. Toch blijkt dat op sommige plaatsen in de omgeving van de voerakker weer veel zonnedaauw te vinden is, waar deze al jaren niet meer voorkwam.

Tenslotte mag erook nog wel een aantal pluspunten genoemd worden. Op de Hoge Veluwe komen nogal wat bijzondere planten voor.

Sommige hiervan zijn zelfs exclusief voor het park. Een greep hieruit:

Heidezegge (*Carex ericetorum*). Deze plant is moeilijk te onderscheiden van de Pilzegge. Tijdens de bloei levert dat wat minder problemen op. Dit voorjaar zijn we een aantal weken eens speciaal op deze soort gaan letten. Het blijkt dat daar waar nog droge heide aanwezig is de plant in vrij grote aantallen te vinden is. De teruggang van deze biotoop vormt een ernstige bedreiging. Daar de plant vrijwel alleen in dit deel van de Veluwe voorkomt is grote waakzaamheid geboden.

Kleine Schorseneer (*Scorzenera humilis*) ook een zeer zeldzame plant in Nederland die bijzonder aandacht verdient. De laatste jaren heeft hij uitbundig gebloeid, maar ook hier dreigt het verloren gaan van zijn favoriete groeiplaatsen.

Maanvaren (*Botrychium lunaria*) Een niet algemene varen, die zich lijkt uit te breiden. Meestal vinden wij de plant samen met de beide voorgaande soorten.

Addertong (*Ophioglossum vulgatum*) Ook deze varensoort wordt steeds vaker en in grotere aantallen gevonden.

Drienerfzegge (*Carex trineruis*) Een min of meer nieuwe soort voor de Hoge Veluwe. Een eerste vindplaats ging verloren door werken aan de autoweg. Er blijkt echter een grote groep te groeien in het vennengebied en een kleinere plek in de buurt van het Deelense was. De plant hoort thuis aan de zeereep, maar is de laatste jaren ook (zeldzaam) gevonden op het diluim. Het is een op Europees niveau bedreigde soort. Dus ook een plant om zuinig op te zijn.

Lavendelheide (*Cindromeda polifolia*) Bij één der vennen handhaaft zich de tientallen jaren een zeer constante vegetatie met daarin prachtige pollen lavendelheide en veenbes (*Oxycoccus palustris*).

Deze lijst is veel langer te maken, want er is nog heel wat te genieten op floristisch gebied.

Laten wij hopen dat de mensen die dit goed moeten beheren er in slagen de toch wel dreigende gevaren tijdig te keren.

Herfst Hoge Veluwedag

Arnhem, augustus 1986

Aan de leden,

LET OP GEWIJZIGDE DATUM!

Op zaterdag **8 november 1986** bent u allen weer van harte welkom in de aula van het RIJKS-MUSEUM KRÖLLER-MÜLLER voor de HERFST HOGE VELUWEDAG.

Op deze dag zal er een dialezing verzorgd worden door Dr. D.C.P. THALEN, hoofd van de afdeling botanie van het Rijks Instituut voor Natuurbeheer, met als titel:

VEE IN NATUURGEBIEDEN

Verschillende soorten landbouwhuisdieren worden steeds meer in zeer uiteenlopende natuurgebieden gebruikt vanwege hun effecten op de terreingesteldheid. In de lezing komen onder andere aan de orde de argumenten voor keuze van diersoort en dichtheden, het verwachtingspatroon wat betreft ontwikkeling in de terreingesteldheid op lange termijn en het onderzoek dat in dit verband wordt uitgevoerd.

Het programma voor deze dag luidt als volgt:

10.15 uur: Aanvang van de lezing
koffiepauze

± 12.45 uur: Gezamenlijke lunch in de Pampel
De bekende „Vriendenlunch”(incl. koffie) kunt u bestellen door *f* 3,- per persoon, vóór 27 oktober a.s., over te maken op giro 2999180 t.n.v. Administratie Manifestaties Vrienden Hoge Veluwe te Huis ter Heide.
Gaarne vermeldenx lunch 8-11-'86.

± 13.30 uur: Vertrek vanaf de Pampel naar een terrein waar bomen geplant gaan worden. (Zie ook aankondiging in deze Schouw).

± 13.30 uur: Vertrek voor een herfstwandeling vanaf de Pampel naar de excursieplaatsen.

Het bestuur wenst u een prettige en interessante dag toe.

Elze de Ruiter-Dijkman.

Werkgroep geschiedenis!

Het vraagteken, dat ik in de vorige Schouw nog achter deze werkgroep moest zetten, is veranderd in een uitroepteken. Het Bestuur van de Vrienden moeten haar fiat nog geven, wij zijn gestart.

Gestart met een inventarisatie van hetgeen dat reeds bestudeerd is en gepubliceerd. Met het veldwerk, het in kaart brengen van onbekende (?) wallen en huisplaatsen. Met het interviewen van oud-bewoners en oud-medewerkers van park of museum. Veel werk voor het kleine groepje vrienden.

We houden u op de hoogte en dankzij u groeien we wellicht nog wat!

U kunt natuurlijk meedoen, maar ons ook helpen met antwoorden op onze vragen.

Wie heeft er ooit gehoord van de Moffenton, van de Knutse-dennen of van Ringeltje Ton?

We horen graag wat van u.

J.K. van der Weel,
Speldermarkweg 22,
7351 AK Hoenderloo,
tel. 05768-393.

Bomen planten op De Hoge Veluwe

Voor de liefhebbers bestaat wederom de mogelijkheid om bomen te planten in het park.

Op zaterdag 15 november 1986 wordt een Hoge Veluwe-dag gehouden, waarover elders in dit blad mededeling wordt gedaan.

Een van de middag-activiteiten betreft het planten van jonge beuken in twee rijen langs een rustgebied in het zuidelijk deel van het park. Dit biedt een schitterende mogelijkheid voor hen die een actieve bijdrage willen leveren aan een klein stukje vormgeving van het park.

Wilt u, zo mogelijk, een schop meebrengen? Indien u niet over gereedschap beschikt, hoeft dit geen reden te zijn om niet mee te doen. Er zijn enkele schoppen aanwezig. Doch ook het rechthouden van te planten bomen is een welkome bijdrage.

Er wordt gerekend op de medewerking van velen! Laat u de kans niet ontgaan om mee te doen aan een activiteit waarvan de resultaten na vele jaren nog zichtbaar zijn.

M. Pronk.

Oudejaarswandeling 1986

Ook dit jaar wordt er weer een oudejaarswandeling gehouden en wel op: woensdag 31 december 1986.

Juist in de donkerste tijd van het jaar hangt er een heel bijzondere sfeer in de Veluwse bossen. Vooral als het wat nevelig is. Als u gewend bent alleen in de zomer de bossen in te trekken moet u beslist eens mee gaan!

Wij komen bijeen om 10.15 uur, ingang Rijsenburg.

De volgende gegevens zijn van nut:

- Warm drinken en boterhammen, oliebollen mag ook.
- Goed en waterdicht schoeisel.
- Regenkleding.

Daar op 31 december de meeste restaurants gesloten zijn, kunnen wij helaas na afloop geen koffie gaan drinken. Tot 31 december.

Mevr. W. Ebregt- van Riemsdijk,
Koekoekstraat 1, 6823 DE Arnhem.

vereniging 'vrienden van de hoge veluwe'

Uit de Statuten:

Artikel 2: Het doel van de vereniging is het vergroten van de belangstelling voor het Nationale Park 'De Hoge Veluwe' (hierna te noemen het Park) en het desgevraagd bijstaan van de stichting genaamd 'Stichting Het Nationale Park De Hoge Veluwe' (hierna te noemen de Stichting) bij de uitvoering van haar taak.

Artikel 3: De vereniging tracht haar doel te bereiken door:

- a. jaarlijks één of meer zogenaamde Hoge Veluwe-dagen en/of andere manifestaties te organiseren;
 - b. werkgroepen te vormen tot het bestuderen van flora, fauna, geschiedenis en andere onderwerpen het Park betreffende;
 - c. publicaties te doen verschijnen;
 - d. al wat verder kan bijdragen tot het in artikel 2 genoemde doel (mits niet tredend in de bevoegdheden van de Stichting), met name door het aankweken van een band onder hen, die belangstelling koesteren voor het Park.
-

Bestuur:

D.A. Kramer	- ere-voorzitter
W.H. Borst	- ere-voorzitter
Dr. G.J. Stapelkamp	- voorzitter
Drs. M. Onderwater	- secretaris
	Rozendaalselaan 38a, 6881 LD Velp, tel. 085-619082
J.J. Prins	- penningmeester
	Bosweg 101, Apeldoorn, tel. 055-554836
M. Pronk	- vice-voorzitter
Mevr. D. Bruijn-Huurman	
M.K. van Dijke	- burgemeester van Ede
Mr. J. Drijber	- burgemeester van Arnhem
A.J. Hubers	- burgemeester van Apeldoorn
D.G. Kon	
Mevr. L.J.M. Laarman-Hageraats	
Mevr. E.M. de Ruiter-Dijkman	
Drs. H. Siepel	
P.G.A. Timmerbeil	
Mevr. B. Wit-van Koetsveld	

Adviseurs:

Ir. C.J. Stefels	- directeur Nationale Park de Hoge Veluwe
Dr. R.W.D. Oxaenaar	- directeur Rijksmuseum Kröller-Müller

Bomenfonds Hoge Veluwe: postgiro 3534903 Apeldoorn.

De minimum-contributie bedraagt f 25,—. Lidmaatschap voor het leven f 250,—. Organisaties en verenigingen kunnen als zodanig lid worden voor tenminste f 25,— per jaar. 'De Schouw' wordt u gratis toegezonden. De leden ontvangen jaarlijks een accept-girokaart ter voldoening van de contributie. Het verenigingsjaar is gelijk aan het kalenderjaar.

Het lidmaatschap van de vereniging geeft geen recht op gratis toegang tot het Park.

Aanmeldingen, adreswijzigingen e.d.: Ledenadministratie Vereniging Vrienden van de Hoge Veluwe, Graaf Janlaan 11, 3708 GH Zeist (tel. 03404-14165).

Postgiro 951993 t.n.v. Ver. Vrienden v.d. Hoge Veluwe.

Jaarprogramma 1986

- 20 september** Zomer Hoge Veluwedag II
Dassen-leven
vereniging Das en Boom
dhr. J. Dirkmaat
- 4 oktober** Themawandeling paddestoelen
- 8 november** Herfst Hoge Veluwedag
vee in natuurgebieden
Dr. D.C.P. Thalen
- december** Oudejaarsvoettocht